

Тетяна Товстенко
(Київ)

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Місто – це живий організм. Воно зароджується в єдності з природним ландшафтом, росте і розвивається на основі певних закономірностей. Має історичне ядро – серце міста, основні композиційні вузли, які віддзеркалюють інформацію про його структуру, віхи розвитку та слугують орієнтирами у просторі. Порушення закономірностей розвитку міста, єдності з природним ландшафтом веде до руйнації його обличчя.

З метою збереження традицій формування міста та виявлення цінних рис історичного середовища автором розроблена методика дослідження. Вона базується на системному аналізі етапів розвитку історичного міста, його історичних районів, фрагментів та ансамблів історичної забудови.

Дослідження проводиться за природними, функціональними, розпланувальними та об'ємно-просторовими характеристиками. Включає два етапи. На першому етапі аналіз проводиться за рівнями: місто – район – історичне середовище. На другому – досліджуються особливості фрагментів історичного середовища, виявляються традиції попередніх історичних періодів, притаманні цьому історичному середовищу, та стильові характеристики ансамблів. Особливу увагу приділяють визначенню принципів гармонізації силуету, мас, деталей. Методика була апробована автором ще в 1974–1976 роках у дослідженнях історичного району Поділ у м. Києві, який має своєрідні природні умови, майже всі елементи рельєфу (окрім нагірного). Він складається з кварталів малого розміру, що органічно включають елементи середньовічного розпланування. Поділ визначається наявністю всіх типів містобудівних просторів («вулиця», «площа», «вулиця-площа», «набережна»), які поділяються на відкриті та закриті. Забудова району – периметральна, периметральна з курдонерами та садибна. Виявлено, що в основі розпланувальної композиції забудови Подолу є ритмічна побудова «будинок-ділянка». Найбільше пам'яток культури, за ціннісною характеристикою, розміщено в першій частині району (від

вул. Сагайдачного до Верхнього – Нижнього Валу). Загальна спрямованість архітектури – різностильова: є зразки бароко, ампіру, модерну, «цегляного» стилю, історизму, неокласицизму, конструктивізму. Тут теж міститься повоєнна та сучасна забудова.

Особливу увагу було звернуто на аналіз об'ємно-просторової композиції району, яку найбільшою мірою визначають природні фактори. Контрастне сполучення рівнинної та похилої площини, на якій міститься Поділ, з р. Дніпром та рельєфом київських гір, де розташований основний центр міста, визначило своєрідність просторово-видової композиції забудови району. Крім того, важливе значення відіграють панорамні (зовнішні) та картинні (внутрішні) точки і фронти зорового сприйняття об'ємно-просторової структури Подолу. Зовнішні точки та фронти знаходяться за межами району, з боку р. Дніпра та на висотах київських гір. З р. Дніпра, Рибальського острова та Оболоні об'ємно-просторова композиція району сприймається цілісно із силуетом міста і підпорядкована йому. З київських гір – у взаємозв'язку з ландшафтом р. Дніпра та районами Лівобережжя, Оболоні і Рибальського острова. Із внутрішніх точок та фронтів сприймаються внутрішні зв'язки району, а зовнішні – з іншими територіями міста.

У результаті комплексного аналізу забудови Подолу за природними, історичними та композиційними ознаками в основу були покладені ознаки природного ландшафту, які найбільш яскраво відображали особливості району, і виділені гірська, передгірська, центральна і прибережна території. Так, забудова передгірської території відзначалася насиченістю пам'ятками архітектури. Рельєф цієї території – рівний і пологий, органічно сполучений зі схилами київських гір. У цій частині Подолу вулиці зберегли окремі елементи середньовічного розпланування. Збереглися також і характерні точки зорового сприйняття пам'яток архітектури.

Особливості об'ємно-просторової композиції забудови передгірської частини – це сполучення домінант загальноміської пано-

рами (Андріївська церква, київські гори з архітектурними акцентами району, рядовою забудовою) і чергування сприйняття зовнішніх і внутрішніх композиційних зв'язків району.

Така система побудови архітектурної композиції створює яскраві ефекти зорового сприйняття, які полягають у зміні картин підпорядкування пам'яток архітектури основним домінантам міста (сприйняття зовнішніх композиційних зв'язків) і рядової забудови – ансамблям та пам'яткам архітектури району (сприйняття внутрішніх композиційних зв'язків).

З точок та фронтів сприйняття зовнішніх композиційних зв'язків розкривається панорама міста і сприймається ієрархія основних домінант міста, домінант району та рядової забудови чи основних домінант – київських гір і рядової забудови. З точок та фронтів сприйняття внутрішніх зв'язків зникає панорама міста і сприймаються ансамблі та пам'ятки архітектури, які домінують над рядовою забудовою, або забудова вулиць та площ.

За аналогією були проаналізовані центральна та прибережна частини Подолу. Висновки лягли в основу розробки проекту детального планування району Поділ (архит.: Г. Слуцький, Ю. Паскевич (кер. авт. кол.), Л. Блинова, Є. Фролов). Крім того, автором у науково-дослідній праці «Обоснование объемно-пространственных решений жилых зданий в исторически сложившихся районах г. Киева» (Київ ЗДНПЕП, 1976–1978 рр.) були проаналізовані ритмічна побудова історичної забудови та деталі, притаманні для досліджуваних територій. З метою виявлення принципів гармонізації нової та існуючої забудови – для проектів регенерації кварталів Подолу прибережної (архит.: Л. Мороз, А. Московчук, В. Розенберг (кер. авт. кол.), В. Юдіна) та підгірної зон (архит.: Т. Лазаренко, Ю. Шалацький, І. Шпара (кер. авт. кол.)).

Наприкінці 1970-х років авторським колективом під керівництвом фахівців ЦНДІП містобудування (архит.: С. Регаме, Д. Брунс та ін.) була розроблена за допомогою машинної графіки програма щодо визначення граничної висоти нової забудови, при якій між глядачем та історичними композиційними акцентами не виникало б нових споруд, що їх закривають. У випадках проектування нових домінант програма давала можливість виявити їх точне місцезнаходження на панорамах міста, результати були спрямовані на збереження обличчя історичного середовища.

При дослідженні містобудівних умов центральної частини Києва в межах колишнього Верхнього міста між вулицею Ярославів Вал – Львівською площею – вулицями Житомирська – Десятинна – Костьольна – Прорізна за функціональними ознаками можна сказати, що вона сформована за поліцентричною схемою. Район презентує стародавню історичну частину, куди входить місто Володимира, Ярослава, Ізяслава-Святополка. Початок формування його території належить до кінця V – VI ст., до часів виникнення городища Кия. Колишній центр адміністративно-політичного, аристократичного та духовного життя міста (X–XII ст.) згодом після приєднання України до Росії (1654) перетворюється в центр військового оплоту міста. На старих валах та вздовж Володимирського проїзду споруджуються нові укріплення.

У цей час забудова формується в районі вулиць Стрілецька, Рейтарська. В епоху капіталізму інтенсивно відбудовується. Виростає низка житлових будинків, адміністративні будинки колишніх присутніх місць (1854–1857), релігійно-освітньої общини (1895), реального училища (1878) та ін.

На сьогодні район виконує функцію адміністративного та культурного центру і, враховуючи його сутність як історичного ядра зародження Києва, є основним туристичним об'єктом міста.

Розпланування досліджуваного району колишнього Верхнього міста щодо всього міста являє собою унікальне злиття стародавніх елементів розпланування, які належать до X–XII ст., та елементів регулярного розпланування. Така структура не повторюється в інших районах міста.

Аналіз розпланування самого району показує, що розпланувальна схема досліджуваного району побудована на двох перехрещених осях стародавніх вулиць: Володимирська – Велика Житомирська, які майже зберегли свої напрямки з часів колишніх міст Володимира та Ярослава і являють собою єдність природного середовища та історичної забудови (Володимирська гірка; забудова вул. Трьохсвятительська, ансамблів Михайлівського Золотоверхого собору; схили київських гір і забудова вул. Велика Житомирська і Десятинна; система скверів, які з'єднують площі Б. Хмельницького та Михайлівську). По обидва боки вулиці Володимирська знаходяться дві схеми віялоподібного розпланування, які розташовані на рівному й похилому рельєфі та сходяться до майдану

Незалежності, який виконує роль основного центру міста, і Львівської площі.

Як наслідок впливу різних соціальних причин, щільність забудови Верхнього міста та Подолу була дещо нижчою від щільності забудови, типової для середньовічного міста. Забудова була сформована з міських садиб.

Виявлення особливостей об'ємно-просторової побудови історичного середовища включає такі основні аспекти: типи просторів та їх характер, особливості композиційних прийомів, характер ритмічної побудови, розміщення доміант і акцентів, ціннісна характеристика розпланування, забудови (аналіз історичного середовища з метою виявлення пам'яток культурної спадщини стильових особливостей), природно-ландшафтні характеристики, аналіз особливостей побудови об'ємно-просторової композиції району та його структурних елементів з усіх точок та фронтів на всіх рівнях зорового сприйняття.

Так, унаслідок дослідження історичного середовища Верхнього міста виявлено, що район визначає наявність таких основних типів просторів: «вулиця», «площа» та проміжний тип «вулиця – площа». За своїм характером простори поділяються на закриті (типу «площа», «вулиця – площа»), регулярне перехрестя обох типів, нерегулярне перехрестя обох типів) і відкриті (типу «площа», «вулиця» з одностороннім, двостороннім і трестороннім відкриттям, які можуть бути симетричні та асиметричні).

Основна тканина Верхнього міста побудована на ритмі розмірів садибних ділянок XIX ст., подекуди зберігся ритм «будинки – ділянка» (парцеляція). У своїй основі належить до 1890–1900 років, є будинки повоєнної та значний відсоток сучасної забудови.

За ціннісною характеристикою забудову Верхнього міста можна розділити на такі основні групи: ансамблі й окремі пам'ятки архітектури, історії та культури; рядова забудова; будинки, які втратили свої стильові риси, дисгармонійні.

За роллю та значенням у композиції району пам'ятки культури Верхнього міста можна розділити на такі: ансамблі (Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий собор) та окремі споруди (Андріївська церква), які мають всесвітньо-історичне та національне значення й виконують роль доміант і архітектурних акцентів міста; пам'ятки археології; території унікальних природних ландшафтів; ансамблі вулиць та інших містобудівних

територій (вул. Володимирська, квартали вул. Стрілецька й Рейтарська); фрагменти забудови вулиць; окремі будинки, які виконують роль архітектурних акцентів району; пам'ятки архітектури, які належать до рядової забудови; дисгармонійні споруди, що руйнують обличчя забудови.

Основними стильовими напрямками рядової забудови, яка представлена архітектурою XIX – початку XX ст., є модерн, стиль «цегляної архітектури», історизм, окремі будинки неокласицизму, конструктивізму, повоєнної архітектури.

Район має значну кількість нових будинків, які в основному дисгармонійні оточенню.

Домінанти міста визначаються поєднанням рис бароко зі стародавньою руською архітектурою.

Складні природні умови міста – наявність річки, гір, рівнин – визначили особливість просторової композиції.

Вона визначається в чільній ролі Верхнього міста у взаємозв'язку з районом Печерськ в об'єктно-просторовій композиції та лінійному силуеті загальноміської панорами і в підпорядкуванні йому інших районів міста – Подолу, Оболоні, Лівобережжя.

Сприйняття об'ємно-просторової композиції вирізняється гармонійним поєднанням з ландшафтом київських гір, природними умовами р. Дніпра (основа композиції) та периферійними районами Рибальського острова, Оболоні, Русанівки, Березняків (дальній план, другорядна роль у композиції в поєднанні з окремими фрагментами забудови).

Внаслідок комплексного зонування забудови Верхнього міста були визначені такі території: вулиця Трьохсвятительська – Володимирська гірка, вулиця Михайлівська – Мала Житомирська – Софійська – Прорізна, квартали вулиць Стрілецька – Рейтарська, вулиця Велика Житомирська – Львівська площа, вулиця Володимирська – площа Богдана Хмельницького – Михайлівська площа. Вони відрізняються своєрідністю об'ємно-розпланувальної композиції і тополандшафтних умов.

Дослідження локальних точок та фронтів зорового сприйняття і виявлення на їх основі традиційних рис забудови сприяє визначенню особливостей об'ємно-просторової композиції окремих зон району. Так, основою своєрідності композиції районів вулиці Трьохсвятительська – Володимирської гірки – вулиці Володимирська – площі Богдана Хмельницького є чільна роль доміант його

забудови в силуеті міста, органічна єдність природного ландшафту в існуючій забудові. На жаль, на сьогодні низка нових будинків – готель «Хаятт» на Володимирському проїзді, готель дипломатичного представництва на Михайлівській площі (вул. Велика Житомирська, 2 а), житловий будинок на вулиці Грушевського, 9 а – руйнують історичне обличчя міста.

У другому розділі досліджень розглядались містобудівні вимоги до регенерації об'ємно-просторової структури на основі оцінки історичного середовища та виявлення традиційних рис, притаманних для досліджуваної території. Третій розділ був присвячений визначенню основних напрямів розвитку об'ємно-просторової структури району: регенерація відтворення втрачених елементів, збереження існуючої забудови і часткова її модернізація, збереження існуючої забудови та включення нового (благоустрою, нових будинків та споруд).

У ці самі роки проводиться аналіз фахівцями НДІГІАМу історичної і містобудівної цінності забудови Кам'янця-Подільського (архіт. Є. Пламеницька), що стало основою розробки проектних пропозицій щодо регенерації міста, та починається розробка історико-архітектурних опорних планів історичних міст.

Незважаючи на те що методика була загально визнана ще в кінці 1970-х – на початку 1980-х років та використовувалась у скороченому вигляді при розробці історико-архітектурних опорних планів, а потім у містобудівних обґрунтуваннях щодо включення нових об'єктів в історичне середовище, на сьогодні, коли на перший план постали питання великих економічних вигід, використання скорочених, поверхових досліджень, які, як правило, контролюються інвесторами – замовниками будівництва, – може призвести не тільки до руйнації історичного обличчя та історичних цінностей, а й до трагічних наслідків.

Слід звернути увагу, що у багатьох випадках ігнорується навіть аналіз особливостей природного ландшафту, не кажучи вже про інсоляцію та архітектурно-художній й містобудівні аспекти.

Так, розміщення висотних будівель на Печерську, на терасі схилів Кловського пагорба, біля студії звукозапису (вул. Л. Первомайського, 5 а), та на пагорбі біля Київської фортеці, за розрахунками доктора технічних наук, завідувача кафедри КПІ В. М. Вороб-

йова, призведе до неминучої трагедії – відколу частини пагорба. Слід зазначити, що, за свідченнями територіальної громади, тільки внаслідок знищення 174 дерев на схилах пагорба над ділянкою будівництва біля студії звукозапису в новому нещодавно зведеному висотному житловому будинку (архіт. С. Бабускін, вул. П. Мирного) на п'ятому поверсі пішли тріщини по колонах та відійшло перекриття, а також відкрилась течія води у підвалі.

Це ще раз підтверджує необхідність ретельних системних досліджень існуючого середовища історичного міста.

Історико-архітектурні дослідження існуючої забудови історичних міст, які спрямовані на збереження історичного обличчя, виявлення цінності історичного середовища, слугують основою для вирішення генеральних планів історичних міст, детального планування їх територій, проектів забудови в історичному середовищі.

Література

1. *Зитте К.* Городское строительство с точки зрения его художественных принципов / К. Зитте. – М., 1925.
2. *Иконников А. В.* Архитектура города: эстетические проблемы композиции / А. В. Иконников. – М., 1972.
3. *Реконструкция крупных городов / ЦНИИП градостроительства.* – М., 1972.
4. *Логвин Г. Н.* Киев / Г. Н. Логвин. – М., 1982.
5. *Товстенко Т. Д.* Реконструкция исторической застройки городов / Т. Д. Товстенко. – К., 1984.
6. *Флетчер Ф.* История архитектуры, составленная по сравнительному методу / Ф. Флетчер. – С.Пб., 1914.